

8. «Alatau balasy» / Barlybek Syrtanov *Qazaq halqynyñ qazirgi häm ilgeri küni turasynan birneşe oyğa kelgen sana* // DUG. Jinaq. Adam, qoғam, tabiғat. – Almaty: Ğylym, 1994. – 541 b.
9. Abai. Ibrahim Qunanbaev şyғarmalary. – Almaty: Jazushy. – 200 b.
10. Jurtpaev T. Abai jäne äulieler // *Egemen Qazaqstan*. – 2001. – 27 mausym.
11. Düyseñbaev R. Harip turasynyñ sözi. *Dala ualayaty gazetin-degi maqalalar jinağı*. – Almaty, 1998. – 583 b.
12. Subhanberdina Ü. «Dala ualayatynyñ gazetin-degi» qazaq tili, ädebiet syny. *Dala ualayatynyñ gazetin-degi maqalalar jinağı. 5-kitap*. – Almaty: Ğylym, 1995. – 216 b.
13. Alektorov A. E. Eñ soñğı aytylu. *Dala ualayatynyñ gazetin-degi maqalalar jinağı*. – Almaty, 1998. – 571 b.
14. Alektorov A.E. *Ocherk narodnogo obrazovaniya Turgayskoy oblasti. Letopis 1744-1898 gg.* – Orenburg: Tipolitografiya P. Sachkova, 1900. – Vyp. 2. – 123 s.
15. Atabaev Q.M. “Merzimdi basylym XIX ğ. alǵy men XX ğ. basyndary Qazaqstan tarihyynyñ derek kózi”. – Almaty: Qazaq ýniversiteti, 1998. – 192 b.

FTAXP/IRSTI/MPHTI: 03.81.37

ӘӨЖ/УДК/UDC:574

<https://doi.org/10.51889/2959-6017.2026.90.3.028>

Амангелді Құралай¹, Ахмет Ташағыл²

¹PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы.

e-mail: kurallay08@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-5886-6155>

²Профессор, доктор, Фатих Сұлтан Мехмет Вақыф университеті,

Түркия, Ыстанбұл.

e-mail: atasagil@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1435-8877>

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕКТІК НЕГІЗІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫ СТАТИСТИКАЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯЛАРЫНЫҢ РӨЛІ: «ҚЫРҒЫЗДАРДЫҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУ МАТЕРИАЛДАРЫ» МЫСАЛЫНДА

Аңдатпа

Мақала XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының тарихы бойынша негізгі дереккөздердің бірі – «Қырғыздардың жер пайдалану материалдары» көптомдық жинағын деректанулық талдауға арналған. Зерттеу мақсаты – материалдардың қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық дамуын, жер пайдалану, демографиялық жағдайын және тарихи-географиялық ерекшеліктерін сипаттаудағы рөлін айқындау. Зерттеу барысында деректанулық талдау, жүйелеу, тарихи-салыстырмалы және жалпылау әдістері кешенді пайдаланылды.

«Қырғыздардың жер пайдалану материалдарының» ғылыми құндылығы ондағы деректердің алуан түрлілігімен ғана емес, оларды жинаудың әдіснамалық принциптерімен де ерекшеленеді. Материалдар арнайы ұйымдастырылған статистикалық экспедициялар барысында сауалнамалар, сандық есептеулер, далалық бақылаулар, картографиялық жұмыстар барысында жиналды, бұл өз кезегінде ақпараттың жоғары жүйелілігін және салыстырмалылығын қамтамасыз етті. «Қырғыздардың жер пайдалану материалдарынан» алынған мәліметтер шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен қолданылғанын және қазіргі заманғы тарихи зерттеулер үшін өзекті тақырып екенін атап өту қажет.

Зерттеу барысында «Қырғыздардың жер пайдалану материалдары» дереккөзін жүйелі талдау негізінде бірқатар маңызды қорытындылар жасалды. Аталған мәліметтер жинағын саралау XIX ғ. соңы – XX ғ. басындағы қазақ қоғамының дамуының тұрақты әлеуметтік-экономикалық және тарихи-географиялық сипатын қайта құрастыруға негіз болды. Сондай-ақ империялық білімнің қалыптасу тетіктерін тереңірек түсінуге жол ашты.

Кілт сөздер: Ресей империясы, империялық статистика, ғылыми экспедиция, жер өлшеу, отарлық басқару, қоныстандыру, қазақ қоғамы.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігі Ғылым гранттық қаржыландыру ғылыми жобасын іске асыру шеңберінде дайындалған AP26101427 – «Ресей империясының Түркістан өлкесіндегі ғылыми-зерттеу экспедициялары мен комиссиялары: қызметі мен нәтижелері (XIX ғ. соңы – XX ғ. басы)»

Kuralay Amangeldi¹, Ahmet Tasagil²

¹PhD candidate, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty.

e-mail: kurallay08@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-5886-6155>

²Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey, Istanbul.

e-mail: atasagil@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1435-8877>

THE ROLE OF THE RUSSIAN EMPIRE'S STATISTICAL EXPEDITIONS IN FORMING THE SOURCE BASE FOR THE HISTORY OF KAZAKHSTAN: THE CASE OF THE «MATERIALS IN KYRGYZ LAND USE»

Abstract

This article presents a source-critical analysis of the multi-volume collection “Materials on Kyrgyz Land Use”, one of the most important primary sources for the study of Kazakh society in the late XIX – early XX centuries. The aim of the research is to determine the significance of these materials for understanding the socio-economic development of the Kazakh population, patterns of land use, demographic conditions, and the historical and geographical characteristics of the region. The study employs a combination of source criticism, systematization, comparative historical analysis, and generalization methods.

The scholarly value of “Materials on Kyrgyz Land Use” lies not only in the diversity of the information it contains but also in the methodological principles underlying its compilation. The materials were collected during specially organized statistical expeditions through questionnaires, quantitative calculations, field observations, and a cartographic surveys, which ensured a high degree of systematicity and comparability of the data. It should be noted that the information contained in “Materials on Kyrgyz Land Use” has been widely utilized by both domestic and international scholars and remains highly relevant for contemporary historical research.

The comprehensive analysis of “Materials on Kyrgyz Land Use” has led to several important conclusions. Examination of this body of data makes it possible to reconstruct the stable socio-economic and historical-geographical characteristics of the development of Kazakh society in the late XIX – early XX centuries. Furthermore, the source provides valuable insights into the mechanisms through which imperial knowledge was produced and institutionalized.

Keywords: Russian Empire, imperial statistics, scientific expedition, land surveying, colonial governance, resettlement policy.

Acknowledgements : This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26101427 - Scientific Expeditions and Commissions of the Russian Empire in Turkestan: Activities and Outcomes (end of the 19th - beginning of the 20th century))

Амангелди К. ^{*}¹, Ахмет Ташагыл ²

¹PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, Алматы.

e-mail: kurallay08@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-5886-6155>

²Профессор, доктор наук,

Университет Фатиха Султана Мехмета Вакыф, Турция, Стамбул.

e-mail: atasagil@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1435-8877>

РОЛЬ СТАТИСТИЧЕСКИХ ЭКСПЕДИЦИЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ФОРМИРОВАНИИ ИСТОЧНИКОВОЙ БАЗЫ ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА: НА ПРИМЕРЕ «МАТЕРИАЛОВ ПО КИРГИЗСКОМУ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЮ»

Аннотация

Статья посвящена источниковедческому анализу многотомного сборника «Материалы по киргизскому землепользованию», являющегося одним из важнейших источников по истории казахского общества конца XIX – начала XX века. Цель исследования заключается в определении роли данного комплекса материалов в изучении социально-экономического развития казахского населения, особенностей землепользования, демографической ситуации и историко-географических характеристик региона. В ходе исследования комплексно использовались методы источниковедческого анализа, систематизации, историко-сравнительный метод и метод обобщения.

Научная ценность «Материалов по киргизскому землепользованию» определяется не только разнообразием содержащихся в них сведений, но и методологическими принципами их сбора. Материалы были получены в ходе специально организованных статистических экспедиций посредством анкетирования, количественных подсчетов, полевых наблюдений и картографических работ, что обеспечило высокую степень системности и сопоставимости собранной информации. Следует отметить, что сведения, содержащиеся в «Материалах по киргизскому землепользованию», широко использовались как отечественными, так и зарубежными исследователями и сохраняют свою актуальность для современных исторических исследований.

В результате комплексного анализа источника «Материалы по киргизскому землепользованию» был сделан ряд важных выводов. Изучение данного массива данных позволило реконструировать устойчивые социально-экономические и историко-географические характеристики развития казахского общества конца XIX – начала XX века, а также способствовало более глубокому пониманию механизмов формирования имперского знания.

Ключевые слова: Российская империя, имперская статистика, научная экспедиция, землеустройство, колониальное управление, переселенческая политика.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках реализации научно-исследовательского проекта по гранту Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан AP26101427 – «Научно-исследовательские экспедиции и комиссии Российской империи в Туркестанском крае: деятельность и результаты (конец XIX – начало XX века)»

Кіріспе. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Ресейдің Қазақстанды отарлау процесі патша үкіметі жүргізген әкімшілік реформалар нәтижесінде қазақ халқының саяси тәуелсіздігінің жойылуына әкелген жаңа кезеңге бет бұрды. Осы реформалармен қатар, әкімшілік билік «артық» деп таныған қазақ жерлерін қоныс аударушылар мүддесіне берудің ғылыми негізделген шаралары жүргізілді. Отарлау саясаты аясындағы ғылыми ізденістер Ақмола, Семей, Орал-Торғай, Жетісу облыстары аумағын кеңінен қамтыды. Аталған өңірлерден

жиналған деректер кейіннен «Қырғыздардың жер пайдалану материалдары...» деген атаумен жарық көрді [1, 10-б.]. Бұл дереккөздер жинағын талдау – Қазақстанды отарлау тарихының ең маңызды айғағы ретінде ұлттық тарихтың әлі жеткілікті зерттелмеген қырларын анықтауға мүмкіндіктер береді.

Қазақстан аумағында бұл статистикалық экспедициялардың қызметіне дейін мұндай ауқымды, жан-жақты ғылыми зерттеу жұмыстары бұрын соңды жүргізілмеген [2, 4-б.]. Көптеген зерттеушілер статистикалық экспедициялардың хронологиялық шеңберіндегі айырмашылықтарға қарамастан, оларды ғылыми зерттеу жұмыстарының біртұтас кешені ретінде қарастырады. Ғылыми экспедициялар нәтижесінде 1898 және 1915 жылдар аралығын қамтитын 27 томнан тұратын «Қырғыздардың жер пайдалану материалдары...» атты көптомдық жинағы жарық көрді.

«Қырғыздардың жер пайдалану материалдары...» Ф. Щербина бастаған экспедиция материалдарының 13 томынан, П. Скрыплев экспедициясымен жинақталған 7 томнан және П.Хворостанский экспедициясы дайындаған 7 томнан тұрады. Аталған жинақтар Ақмола, Семей, Орал, Торғай, Сырдария облыстары және қазіргі Өзбекстанның құрамындағы Ферғана және Наманған облыстарын қамтыған ауқымды зерттеу нәтижесі болды.

Жекелеген жинақ томдары хронологиялық ауқымы жағынан да, аумақтық қамтуы бойынша да бір-бірінен ерекшеленеді. Ф. Щербина экспедициясы 1896-1903 жылдары Ақмола, Семей, Торғай, П. Скрыплев экспедициясы 1906-1913 жылдары Сырдария, 1904-1912 жылдары П.Хворостанский экспедициясы Торғай және Орал облыстарын қамтыды. Аталған дереккөздердің басты ерекшелігі – жиналған материалдардың барлығы бір уақытта емес, әр уақытта жарық көруі. Бұл өз кезегінде зерттеу жұмыстарының ұзақтығы мен кезеңділігін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің эмпирикалық негізін 1898-1915 жылдар аралығында жарық көрген «Қырғыздардың жер пайдалану материалдары...» жинағында жарияланған мәліметтер құрайды. Бұл көптомдық дереккөз Ресей үкіметінің Қазақстан территориясында ұйымдастырған статистикалық жобаларының нәтижесі болды.

Зерттеудің негізгі дереккөздері ретінде Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің мәліметтері кеңінен пайдаланылды: № 362 «Сырдария облысының мемлекеттік мүлік басқармасы», № 33 «Сырдария облысы бойынша қоныс аудару істері басқармасының меңгерушісі», № 8 «Ақмола, Семей, Жетісу облыстары бойынша мемлекеттік мүлікті басқару (Ауыл шаруашылығы және мемлекеттік мүлік министрлігі)», № 501 «Ақмола-Семей егіншілік және мемлекеттік мүлік басқармасы», № 317 «Ақмола уезі бойынша қоныс аудару істері бөлімінің меңгерушісі», № 469 «Семей уезі бойынша қоныстандыру істері бөлімінің меңгерушісі», № 457 «Торғай-Орал ауданының Ақтөбе уездік қоныстандыру басқармасы», № 184 «Сырдария облысы Әулиеата уезі бойынша қоныс аудару бөлімінің меңгерушісі», № 479 «Павлодар уезі қоныс аудару басқармасы», № 643 «Петропавл уездік қоныс аудару басқармасы», № 454 «Сырдария облысы Шымкент уезі бойынша қоныс аудару ісінің меңгерушісі», № 29 «Торғай-Орал ауданының қоныс аудару басқармасы», № 25 «Торғай облыстық басқармасы» [3].

Ақмола, Семей, Торғай облыстарында жүргізілген табиғи-тарихи зерттеулерге қатысты құнды құжаттар № 8, № 501, № 317, № 469, № 479 және № 643 қорларында жинақталған. Аталған қорлардағы дереккөздер далалық аймақтардың тарихи даму динамикасы, демографиялық жағдайы, этнографиялық құрылымы, ботаникалық ерекшеліктері туралы мәліметтерді жүйелі талдауға мүмкіндік береді.

Одан бөлек бұл қорларда Ф.А. Щербина басқарған ғылыми экспедицияның құрамы, міндеттері, материалдық қамтамасыз етілуі туралы қосымша деректер сақталған.

2.2 Зерттеудің әдіснамалық негізін Қазақстан Республикасы архивінің құжаттар кешені, көптомдық экспедициялар жинақтары және отаршыл әкімшіліктің қызметіне қатысты жарияланған статистикалық, этнографиялық материалдарды жүйелі түрде талдау құрайды.

Біріншіден, жүйелілік принципі коммуникациялық және әкімшілік-басқару қызметтерінің ішкі сатылық құрылымын, олардың қызмет ету логикасын, әлеуметтік-мәдени жіктеу мен аймақтық ерекшеліктерді айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеу міндеттерін орындау үшін жалпы құрылымдық-жүйелі көзқарас, жалпылау, синтез, интерпретация және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Ресей империясының тапсырысымен жүргізілген экспедициялардың негізгі мақсаты қазақ өлкесін отарлау болғанына қарамастан, олар жинақтаған материалдар Қазақстан тарихын зерттеу мәселесінде құнды дереккөз болып табылады.

Ф.А. Щербина экспедициясы өзінің зерттеу жұмыстарын сызбалық бағдарлама құрудан және Дала өлкесіне қатысты энциклопедиялармен танысудан бастап, дала өлкесінің есептерін, санақ комитетінің құжаттарын пайдаланды. Алдын ала бақылау барысында жиналған әдістемелік тәсілдер негізінде экспедицияның бағдарламасы жетілдіріліп, қайта жасалды. Экспедиция бағдарламасын Ф. Щербинаның өзі дайындады. Бағдарлама 17 тарау мен 93 шағын бөлімнен тұрды. Атап көрсетсек:

1. Рулық негізі
2. Шаруашылық ауылдарының тарихы
3. Жерді пайдалану түрлері
4. Мал шаруашылығы
5. Бидай жинау
6. Жер өңдеу
7. Бау-бақша шаруашылығы
8. Орман және тоғайлы жерлер
9. Жерді жалға алу
10. Өнеркәсіп және жалақы
11. Салықтар және міндеткерліктер
12. Қырғыз отбасыларының ерекшеліктері
13. Жалпы шаруашылық істері
14. Сауда
15. Несие
16. Халық қажеттіліктері
17. Табиғи-климаттық жағдай [4, 3-б.].

Ф.А. Щербина қолданған әдіс кейінгі статистер жүргізген зерттеу бағдарламаларына іргетас болды.

Деректің бейтараптылығы мен сенімділігіне кері әсер ететін факторлардың да болғанын айта кету қажет. Ф.А. Щербина өз зерттеуі барысында кездескен қиындықтар туралы былай көрсетеді:

1. Аумақтың көлемділігіне байланысты бір жерден екінші жерге бару үшін күш пен уақыт жұмсалды;
2. Зерттеушілердің қазақ тілін білмеуі үшінші тұлға – тілмашты қажет етті;
3. Зерттелетін аймақтың беймәлімдігі.

Әрбір фактор өз кезегінде жұмыстың өнімділігін азайтып, оның мерзімінен бұрын аяқталуына кедергі келтірді [5, 2-б.].

Аталған деректің әрбір томының құрылымында мәтін, кесте (статистикалық), карта кездеседі. Дегенмен, томдардың мәтіні біріңғай жоспар негізінде дайындалғанына қарамастан, олар бір-бірінен құрылымдық жағынан ерекшеленеді. Мұнда әрбір уездің сипаттамасы, аумағы, табиғи ерекшеліктері, рулардың орналасу мен көшіп-қону аумағы, уез шаруашылығы және олардың басқа уездерден айырмашылығы көрсетілген. Сонымен қатар жер пайдалану формалары, жерді иелену үлгілері, мал шаруашылығы мен егіншілік, қолөнер, жерді жалға алу және уез тарихы туралы мәліметтер кездеседі.

«Қырғыздардың жер пайдалану материалдары...» шығу тегі бойынша жазба дереккөздердің ерекше түрін құрайды. Себебі дереккөздің жарыққа шығуына жекелеген тұлға емес, білікті зерттеушілер тобы әрекет етті.

«ҚЖПМ» құрамына білікті статисттер, агрономдар, тіркеушілер, топографтар, гидрогеологтар мен ботаниктер кірген статистикалық партиялар және зерттеу экспедицияларымен құрастырылды. Бұл мамандар арнайы тәсілдер арқылы мәліметтерді жинаумен қатар, оларды жүйелеп, көптомдық жинақ етіп басып шығарды.

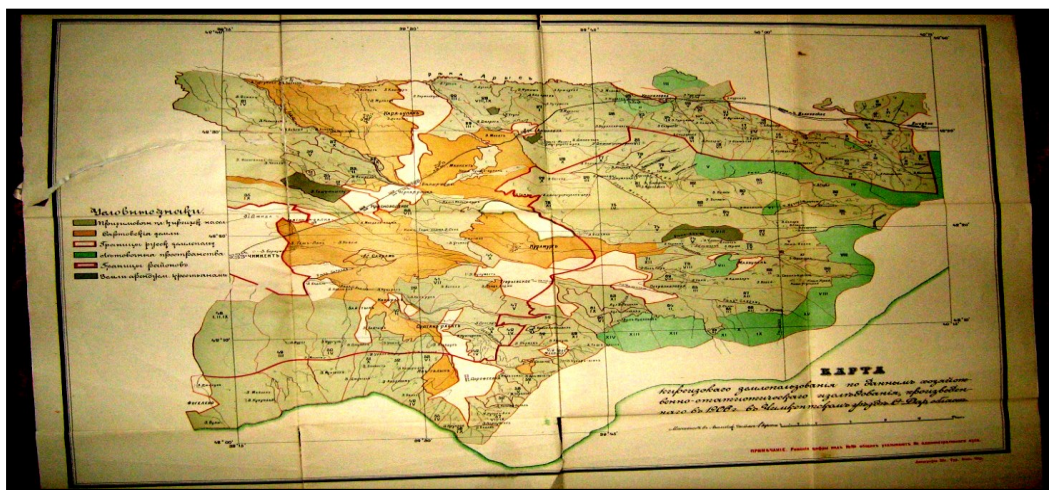
Картографиялық дереккөздерді пайдалану – тарихи-географиялық мәліметтерді анықтау, жинақтау және құрылымдық талдау жасауда маңызды рөл атқарды. Негізгі материалдарға қолжазба және баспа карталар, сызбалар мен олардың түсіндірме сипаттамалары жатады.

«ҚЖПМ» дереккөзінің 2-ші томы кестелерден тұрады. Зерттеліп отырған уездердің өзіндік ерекшеліктері болған жағдайда кестелер толықтырылып отырды.

Қазақстанның физикалық географиясы, елді мекендері, халқының қоныстануы, көші-қон үдерісі, экономикалық даму және саяси-әкімшілік құрылымы туралы құнды мәліметтер ХІХ–ХХ ғасырлардағы картографиялық дереккөздерде кеңінен сипатталады. Аталған кезеңнің карталары астрономиялық тірек пункттерін қолдану арқылы геодезиялық түсірілімдер нәтижесінде жасалған. Сондай-ақ градусық тормен және дүниенің төрт бағытын қамтитын масштабпен бағдарланған. Дегенмен, олардың мазмұнындағы кейбір мәліметтердің әлі де сыннан өтпеген дереккөздер есебінен дайындалғанын атап өту қажет.

Қазақстан аумағындағы картографиялық жұмыстардың жандануы сол уақытта өлкедегі экспедициялық зерттеулердің ауқымының кеңеюімен байланысты болды. Аталған көптомдық мәліметтерін өңдеу нәтижесінде уездік шектер мен жайылымдардың формалары көрсетілген «Қырғыздардың жер пайдалануы және жайылымдық аудандар» атты арнайы карта әзірленді. Атап айтқанда, Ақмола статистикалық партиясы және аға топограф Славецкийдің жетекшілігімен дайындалған Ақмола уезіндегі қазақтардың жер пайдалану картасы. Бұл картографиялық материал 1 ағылшын дюйміне 15 верста сәйкес келетін масштабта жасалған.

Қазақстан аумағына рулардың қоныстануы бойынша әзірленген карталар да өзіндік деректанулық құндылыққа ие.

№ 1. Сырдария облысы Шымкент уезінің картасы // «Материалы по киргизскому землепользованию в Сырдарьинской области - Чимкентский уезд» - Т. 1. – П. Скрыплев. Ред. - Ташкент, 1908. – 643 б.

Зерттеу нәтижесінде «ҚЖПМ» томдарының әр бөлімі өзіндік әдіснамалық тәсілдермен ерекшеленетіні айқындалды. Олардың бір мүддеге қызмет еткеніне қарамастан, сол кезеңдегі қазақ қоғамының тарихын зерттеуде маңызды дереккөз болып қала бермек.

«ҚЖПМ» арнайы экспедициялардың қазақ қоғамын жан-жақты зерттеуі нәтижесінде жарық көрді. Сондықтан ең алдымен дереккөздің жарыққа шығуына себеп болған ғылыми экспедициялардың мақсаттарын және олар пайдаланған әдіс-тәсілдерді талдау қажет.

Қазақтың дәстүрлі көшпелі қоғамын зерттеуші С.Е. Толыбеков экспедицияның құнды материалдарын пайдаланып, оған жоғары бағасын берді. Дегенмен автор патша өкіметінің отаршылдық сипатын ашық жазады: «Бұл экспедициялар қазақ жерін пайдаланудың негіздері мен нысандарын нақтылауға, орташа шаруашылықтың өмір сүруіне қажетті экономикалық жағдайларға талдау жасап, әрбір қазақ қожалығының жер көлемінің нормасын анықтауға тиіс

еді» деп, зерттеу жұмыстарының қоныс аударушылар пайдасына жерлерді тартып алу мақсатында жүргізілгенін жасырмайды [6, 56-б.].

Ғылыми әдебиетте патша үкіметінің отарлау саясатының шынайы мазмұны әлі де жеткілікті түрде қарастырылмаған. Енді осы сұрақтарға талдау жасауға тырысамыз.

Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде патша үкіметі жүргізген қоныстандыру саясатының астары кеңінен ашылады. Олардың зерттеулерінде патшалық биліктің аймақты бағындыру, ел тұтастығын бұзу, орыстандыру саясатын жүзеге асыру, қазақ жерлерін шикізат көзіне айналдыруға бағытталған іс-әрекеттері жан-жақты сараланған. Қазақстанды отарлау Ресейдің басты мақсаты болды, бірақ ол аймақтардың географиялық ерекшеліктерін, халық тығыздығын, халықтың отарлаушыларға қарсы тұру мүмкіндіктерін ескере отырып қазақ жерінің әр өңірінде түрлі жолмен жүзеге асырылды. Соған сәйкес, отарлаудың әдістері де түрлі болды.

Шын мәнінде «ҚЖПМ» Ресейдің отарлау саясатының жемісі еді. Арнайы ұйымдастырылған экспедициялар жергілікті халықтың кәсібін зерттеуді, империялық билік айқындаған бос жатқан жерлерді анықтауды және оларды қоныстанушыларға беруді көздеді. Патша үкіметі осындай әдіспен қазақтардың ұлан-ғайыр жерін отарлауды және қоныс аудару мәселесін шешуді қалады.

Ресейдегі аграрлық мәселедегі қайшылықтар және шаруалар қозғалысының күшеюі патша үкіметінің қоныс аудару мәселесін шұғыл шешуге итермеледі. Осыған орай, XIX ғасырдың 70-80 жылдары Орталық Ресейдегі шаруаларды қоныс аудару қарқынды түрде жүргізілді. Зерттеушілердің пайымдауынша, империяның ішкі губернияларындағы жер тапшылығы мәселелерін Ресейдің еуропалық бөлігіндегі халықтарды шеткі аймақтарға қоныс аударту арқылы реттеу жоспарланды. Осы кезеңде Қазақстан шаруа-қоныс аударушылармен белсенді қоныстанған аймақ болды.

1891 жылы 25 наурызда «Дала облыстарын басқару» туралы ереже қабылданған соң қазақ жерлерін отарлау жаңа деңгейге өтті. Ережедегі 119, 120-баптар бойынша көшпелілер қоныстанған аумақтар, жер байлықтары, ормандар және тоғайлар мемлекет меншігі болып саналды. Дегенмен Ресей үкіметі шаруашылық дәстүрлерді ескере отырып, осы баптар негізінде жерлер көшпелілерге мерзімсіз пайдалануға берілетінін көрсетті [7, 396-б.].

Осылайша, қазақ жері Ресей мемлекетінің меншігі ретінде танылып, қазақтардың өзі жерді жалға пайдаланушы жағдайына түсті. 120-бапқа берілген бірінші толықтыруда: «Көшпелілер жерінің ықтимал артық бөліктері Мемлекеттік мүлік министрлігінің қарамағына өтеді» деп көрсетілді. Аталған ереже ресми түрде күшіне енгеннен кейін қазақ жерлерін отарлау үдерісі жүйелі түрде жүргізілді: әрбір қазақ шаруашылығына тиесілі жер мөлшері белгіленіп, жердің «артық» бөліктері негізінде қоныс аудару қоры құрылды. Осы қор арқылы Ресейдің орталық өңірлерінен қоныс аударған шаруаларға жер қайта бөлініп берілді.

Патша үкіметі отарлауды ұлғайту мақсатымен орыс шаруаларын шет аймақтарға, соның ішінде қазақ жеріне қоныстандыруға ерекше мән берді. Осы мақсаттар негізінде бірнеше саяси институттар құрылды. Қоныс аудару істерін реттеуге Сыртқы істер министрлігі жанынан қоныс аудару жөніндегі бас басқарма құрылды.

1896 жылы Ф.А. Щербина жетекшілігімен ұйымдастырылған экспедиция – осы жоспардың алғашқы жемісі. Экспедиция алдына қойылған міндет – орыс шаруалары үшін «артық» жерді анықтау және оларға бөліп беру болды [5, 1-б.].

Аталған міндеттерді орындау барысында көшпелі қазақ қоғамының шаруашылық жүргізу ерекшеліктерін зерделеу және халық бұқарасын ауылдық қауымдастықтарға жіктеу арқылы дәстүрлі өндіріс жүйесін топтастыру мәселелері алға шықты. Жүргізілетін шаралар барысында әр шаруашылық бойынша төрт түліктің санын анықтау, аймақтың табиғи-ландшафтық және этнографиялық өзіндік сипатын тарихи тұрғыдан қарастыру басты міндеттер қатарына енді [1, 59-б.].

Ф.А. Щербина бастаған экспедицияның мақсаты қоныс аударушыларға арналған «артық жерді» анықтау болғанын автордың мына сөздерінен көруге болады: «Егіншілік және мемлекеттік мүлік министрлігі 1895 жылы Сібір далалық облыстарында қоныс аудару учаскелерін

ұйымдастыру үшін бұл аймақтарда шаруашылық-статистикалық және табиғи-тарихи зерттеулерді ұйымдастыруды қажет деп тапты...» [5, 3-б.].

Зерттеуші Т.П. Волкова «Қырғыздардың жер пайдалану материалдары...» жинағындағы мәліметтерге алғаш ғылыми талдау жасаған статист П.П. Румянцев екенін жазады [2, 4-б.]. Ол өзінің «Киргизский народ в прошлом и настоящем» атты зерттеуінде Ф.А. Щербина экспедициясы жинаған материалдардың құндылығына жоғары баға берді және ол қолданған зерттеу әдіснамасымен толық келісетінін көрсетеді [8].

Іс жүзінде экспедицияның қалыптасуында және «Қырғыздардың жер пайдалану материалдарының...» жариялануына бастау болған және оның әдіснамалық негіздерін әзірлеуде статист-маман А. Кауфман үлкен үлес қосты. Статист Ақмола, Семей, Орал-Торғай, Сырдария облыстарына қызметтік сапарлары кезінде Ф. Щербина, П. Скрыплев, П. Хворостанский жетекшілік еткен зерттеу ізденістерінің бағыт-бағдарын айқындап берді [9]. А. Кауфман өз «есептерінде» Ф.А. Щербина экспедициясының әдістерін зерделеп, кейінірек «Қырғыздардың жер пайдалану материалдарының...» мәліметтерін орыс шаруаларының шаруашылығын зерттеуде пайдаланды [10].

Қазақ жерін отарлау экспедицияларына қатысқан І Мемлекеттік Думаның депутаты Т.И. Седельниковтың ғылыми зерттеу шаралары туралы пікірлері ерекше маңызды. Ол экспедиция мүшесі бола тұра, «артық жерлерді» анықтау және қоныстандыру саясатының қазақ халқы мүддесіне және әлеуметтік-экономикалық процестерге қайшы келетінін өз еңбектерінде көрсетуге тырысады: «Такимъ авторитетнымъ изслѣдователямъ» и «знатокамъ» степи, какъ Ф.А. Щербина*) и А.А. Кауфманъ, работавшимъ по организациі совершенно незаконнаго отобрания киргизскихъ земель подъ переселенческіе участки, весьма удобно и выгодно было отыгрываться на признаній «своеобразныхъ условій кочевого быта» въ тѣхъ случаяхъ, когда они лицомъ къ лицу сталкиваются съ нуждами и потребностями самихъ киргизовъ, какъ осѣдлыхъ-земледѣльцевъ, иначе имъ пришлось-бы, пріостановивши казенную колонизацію степи, выгодную съ недавнихъ поръ «истино-рускимъ землевладѣльцамъ», заняться сложнымъ» [11, 5-б.].

«ҚЖПМ» дерегі патша үкіметінің қазақ даласын отарлау мақсатымен жүргізген зерттеулерінде маңызды әдіснамалық және анықтамалық құрал ретінде пайдаланылды. Ә. Бөкейхан, Т.Шонанұлы сияқты ұлттық интеллигенция өкілдерінің еңбектерінде қазақ жеріне қоныстандыру, көшпелілердің жер мәселелері отаршылдық, қанау саясаты ретінде көрініс тапқан.

«Қырғыздардың жер пайдалану материалдары» кеңес үкіметі орнағаннан кейінгі алғашқы жылдары зерттеу жұмыстарында мүлде қолданылмады. Себебі бұл дерек кеңестік тарихнамада теріс бағасын алып, В.И. Ленин атап өткен «орташа» есептеулер себебінен де ондағы мәліметтерге күдік туындады.

Тек соғыстың соңғы жылдары, 1945 жылдан бастап «Қырғыздардың жер пайдалану материалдарына» қайта ғылыми қызығушылық байқалды. Аталған кезеңнің ізденушілері ең алдымен оларды патша үкіметінің аграрлық-отарлық бағытын, қазақ халқының шаруашылық-тұрмыстық және жер қатынастарының мәселелерін сараптау ісінде басшылыққа алды. Осындай авторлардың ішінде О.А. Ваганованы, Е. Бекмахановты, Б. Сулейменовты, А.Б. Турсунбаеваны, Л.М. Ауэзованы, Т.К. Литвинованы, К.М. Туманшинаны, С.А. Сундетовты, А.Б. Галлерді атауға болады.

В.С. Черников экспедиция жинаған материалдардың мазмұнындағы мал шаруашылығына қатысты мәліметтердің объективтілігін негіздеуге тырысты. Н.В. Алексеенко дереккөздердегі демографияға қатысты мәліметтерді басқа статистикалық зерттеулермен салыстырып, оның шынайылық деңгейін анықтауға ұмтылды [12, 55-б.].

Э. Масановтың 1966 жылы жарық көрген «Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР» атты тарихнамалық еңбегінде қазақ халқының этнографиялық тарихын зерттеу жүйеленіп, едәуір көлемде фактологиялық материалдар ғылыми айналымға енгізілді [13]. Автордың аталған еңбегінде Ф.А. Щербина, П.А. Скрыплев, В. Кузнецов,

П.А. Хворостанский, П.П. Румянцев және В. Переплетчиков жетекшілік еткен экспедициялар туралы жалпы мәліметтер келтірілген. Э. Масанов экспедиция нәтижесінде жарық көрген еңбектерге, олардың мазмұнындағы этнографиялық мәліметтерге жалпы сипаттама беріп, ғылыми зерттеу жұмыстарының отаршылдық мақсатта жүргізілгенін баса айтады. Дегенмен, статистикалық материалдардың ғылыми құндылығын жоққа шығармайды.

Т.П. Волкова Ф.А. Щербина экспедициясы нәтижесінде жинақталған материалдарға толыққанды деректанулық талдау жасаған алғашқы зерттеушілердің бірі [14, 172-б.]. Оның Ф. А. Щербина жетекшілігімен ұйымдастырылған экспедиция құрамын талдауға, [15, 52-б.] зерттеу жұмыстарына қолданылған бюджеттік статистиканы есептеу әдістеріне арнаған бірқатар маңызды ғылыми мақалалары жарияланды.

Г.А. Ерменбетова «Материалы экспедиции В. Кузнецова в исследовании земельных отношений в казахском ауле начала XX века» атты өзінің кандидаттық диссертациясында корреляциялық талдау әдісін қолдану арқылы В. Кузнецов экспедицияларының көрсеткіштерін өзара салыстырып, деректердің объективтілігін тексерді [16]. Аталған экспедиция материалдарын Ф.М. Мийманбаева да өз зерттеулерінде пайдаланып, дереккөз мазмұнын жоғары деңгейде бағалады [17, 771-б.].

П. Скрыплев, П. Хворостанский, А. Переплетчиков жетекшіліктерімен ұйымдастырылған экспедициялардың да кешенді талдауды қажет ететін, өзекті зерттеу нысандары екенін атап өткен жөн.

Зерттеуімізде шетелдік ғалымдар интерпретациясы, соның ішінде Ресей империясының шекаралас аймақтарының тарихын зерттеуші маман Ян Кэмпбэллдің еңбектері ерекше қызығушылық тудырады. Автордың 2017 жылы жарық көрген «Knowledge and the Ends of Empire: Kazak Intermediaries and Russian Rule on the Steppe» монографиясында 1731–1917 жж. патша үкіметінің Қазақ өлкесінде жүргізілген отарлық мақсаттағы саясаты қарсылықтарға қарамастан прогрессивті сипатқа ие болды және уақыт өте келе күшейді деген мағынаға саяды. Я. Кэмпбэлл далалық өлкелерді империя құрамына қосудың алғашқы кезеңдерінде Ресей әкімшілігінің қазақ өлкесін басқару туралы нақты стратегиясы, өлкенің әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктері туралы білімі болмағанын атап өтеді. Дегенмен, әкімшілік және ғылыми тәжірибе жинақтау барысында отарлық басқару және далалық кеңістікті игерудің тұрақты концептуалдық және танымдық үлгілері біртіндеп қалыптасты [18, 30-б.]. Нәтижесінде автор 1860 жылдардағы реформалар қарсаңында аймақтың әкімшілік құрылымы туралы біржақты көзқарастың болмауы қарсылық жағдайды тудырды деп көрсетеді.

Қорытынды. Экспедиция және статистикалық партиялармен жинақталған материалдардан қазақ этносы тарихы жөнінде маңызды мәліметтер алуға болады:

- тарихы және этнографиясы;
- географиясы және климаты;
- экономикасы және шаруашылығы;
- халқының құрылымы мен саны;
- әлеуметтік және ру-тайпалық құрылымы;
- елді мекендердің топографиясы мен атаулары;
- ру-тайпалардың шежіресі және қоныстану аймағы;
- қазақ жерлерінің отарлануы;

Дереккөздердің маңыздылығын және ерекшеліктерін ескере отырып, мынадай тұжырым жасаймыз:

1. Қазақстан аумағында зерттеу жұмыстары ауқымының кеңеюі (Ақмола, Семей, Торғай және Сырдария) өлке тарихының жан-жақты зерделенуіне негіз болды;

2. Қазақстан аумағында зерттеу аяқталмай, барлық материалдар жүйеленіп, өз уақытында жарияланды. Бұл деректің сенімділігін арттырады.

3. Дереккөзді әзірлеген және кітап түріндегі басылымға дайындаған зерттеушілер (Ф. Щербина, А. Бөкейхан, Л. Чермак, П. Скрыплев, В. Хворостанский) жоғары білімді мамандар болды, бұл дереккөздің сенімділігіне ықпал етті.

4. «ҚЖПМ» материалдары қайта басылып шығарылмады және бізге түпнұсқа күйінде жетті.

5. «ҚЖПМ» мазмұны ру-тайпалық құрылымдарға байланысты құнды статистикалық мәліметтермен қамтылған.

Қазақ интеллигенциясының өкілі Ә. Бөкейхан «Қырғыздардың жер пайдалану материалдарын» жинақтауға атсалысып, қазақ қоғамының ру-тайпалық құрылымын зерттеуге маңызды үлес қосты.

«Қырғыздардың жер пайдалану материалдары» XIX ғ. соңы – XX ғ. басындағы дәстүрлі қазақ қоғамын зерттеуде өзіндік ерекшелігі бар тарихи дереккөз деп санауға негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тасилова Н.А. «Материалы по киргизскому (казахскому) землепользованию...» как источник по истории Казахстана (конец XIX – начало XX веков). – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 150 с.

2. Волкова Т.П. Материалы по киргизскому (казахскому) землепользованию, собранные и разработанные по исследованию степных областей: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 1982. – 17 с.

3. ҚР МА. 29-қ., 1-т., 13-іс. – 65-п.

4. Материалы по киргизскому землепользованию в Сырдарьинской области. Чимкентский уезд. Т. I. – Ташкент, 1908. – 643 с.

5. Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей / под ред. Ф.А. Щербины. Акмолинская область. Кокчетавский уезд. Т. I. – Воронеж, 1898.

6. Тольбеков С.Е. Общественно-экономический строй казахов в XVII–XIX вв. – Алма-Ата, 1959. – 110 с.

7. Материалы по истории политического строя Казахстана. Т. I. – Алма-Ата: Издательство АН КазССР, 1960. – 440 с.

8. Румянцев П.П. Киргизский народ в прошлом и настоящем. – СПб.: Переселенческое управление, 1909. – 66 с.

9. Кауфман А.А. Материалы по вопросу об организации работ по образованию переселенческих участков в степных областях. – СПб., 1897. – 149 с.

10. Кауфман А.А. Русская община в процессе ее зарождения и роста. – Москва, 1908.

11. Седельников Т. Борьба за землю в киргизской степи (киргизский земельный вопрос и колониационная политика правительства). – СПб.: Дело, 1907. – 79 с.

12. Алексеенко Н.В. Население дореволюционного Казахстана (численность, размещение, состав. 1870–1914 гг.). – Алма-Ата, 1981. – 155 с.

13. Масанов Э.А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР. – Алма-Ата: Наука Казахской ССР, 1966. – 322 с.

14. Волкова Т.П. К изучению и использованию данных дореволюционной бюджетной статистики казахских хозяйств // Вопросы историографии и источниковедения Казахстана (дореволюционный период). – Алма-Ата: Наука, 1988. – С. 171–197.

15. Петрова Т.П. К вопросу о составе экспедиции Ф.А. Щербины по исследованию степных областей Казахстана // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. – 1980. – № 4. – С. 50–55.

16. Ерменбетова Г.Ә. XX ғасырдың басындағы қазақ ауылындағы жер қатынасын зерттеуде В. Кузнецов экспедициясының материалдары: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Алматы, 2002. – 31 б.

17. Мийманбаева Ф.Н., Команджаев А.Н., Команджаев Е.А. Правовые основы землевладения и землепользования переселенцев в Семиречье в конце XIX – начале XX в. // Oriental Studies. – 2019. – Т. 12. – № 5. – С. 771–786.

18. Campbell I.W. *Knowledge and the Ends of Empire: Kazak Intermediaries and Russian Rule on the Steppe, 1731–1917*. – Ithaca; London, 2017. – 288 p.

References

1. Tasilova N.A. «Materialy po kirgizskomu (kazakhskomu) zemlepolzovaniyu...» kak istochnik po istorii Kazakhstana (konets XIX – nachalo XX vekov) [“Materials on Kirgiz (Kazakh) Land Use” as a Source for the History of Kazakhstan (Late 19th – Early 20th Centuries)]. Almaty: Kazakh University, 2017. 150 p. (In Russ.).

2. Volkova T.P. *Materialy po kirgizskomu (kazakhskomu) zemlepolzovaniyu, sobrannye i razrabotannye po issledovaniyu stepnykh oblastei* [Materials on Kirgiz (Kazakh) Land Use Collected during the Study of the Steppe Regions]. Abstract of PhD diss. Moscow, 1982. 17 p. (In Russ.).

3. QR MA. 29-q., 1-t., 13-is. – 65 p.

4. *Materialy po kirgizskomu zemlepolzovaniyu v Syr-Darinskoi oblasti. Chimkentskii uezd* [Materials on Kirgiz Land Use in the Syr-Darya Region. Chimkent Uezd]. Vol. 1. Tashkent, 1908. 643 p. (In Russ.).

5. *Materialy po kirgizskomu zemlepolzovaniyu, sobrannye i razrabotannye ekspeditsiei po issledovaniyu stepnykh oblastei* [Materials on Kirgiz Land Use Collected and Compiled by the Expedition for the Study of the Steppe Regions]. Vol. 1. Akmolinskaya oblast, Kokchetavskii uezd. Voronezh, 1898. (In Russ.).

6. Tolybekov S.E. *Obshchestvenno-ekonomicheskii stroi kazakhov v XVII–XIX vv.* [The Socio-Economic System of the Kazakhs in the 17th–19th Centuries]. Alma-Ata, 1959. 110 p. (In Russ.).

7. *Materialy po istorii politicheskogo stroya Kazakhstana* [Materials on the History of the Political System of Kazakhstan]. Vol. 1. Alma-Ata: Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1960. 440 p. (In Russ.).

8. Rumiantsev P.P. *Kirgizskii narod v proshlom i nastoyashchem* [The Kirgiz People in the Past and Present]. St. Petersburg: Resettlement Administration, 1909. 66 p. (In Russ.).

9. Kaufman A.A. *Materialy po voprosu ob organizatsii rabot po obrazovaniyu pereselencheskikh uchastkov v stepnykh oblastyakh* [Materials on the Organization of Works on the Formation of Resettlement Plots in the Steppe Regions]. St. Petersburg, 1897. 149 p. (In Russ.).

10. Kaufman A.A. *Russkaya obshchina v protsesse ee zarozhdeniya i rosta* [The Russian Commune in the Process of Its Formation and Growth]. Moscow, 1908. (In Russ.).

11. Sedelnikov T. *Borba za zemlyu v kirgizskoi stepi (kirgizskii zemelnyi vopros i kolonizatsionnaya politika pravitelstva)* [The Struggle for Land in the Kirgiz Steppe (The Kirgiz Land Question and Government Colonization Policy)]. St. Petersburg: Delo, 1907. 79 p. (In Russ.).

12. Alekseenko N.V. *Naselenie dorevolutsionnogo Kazakhstana (chislennost', razmeshchenie, sostav. 1870–1914 gg.)* [Population of Pre-Revolutionary Kazakhstan (Size, Distribution, Composition, 1870–1914)]. Alma-Ata, 1981. 155 p. (In Russ.).

13. Masanov E.A. *Ocherk istorii etnograficheskogo izucheniya kazakhskogo naroda v SSSR* [An Outline of the History of Ethnographic Studies of the Kazakh People in the USSR]. Alma-Ata: Nauka, 1966. 322 p. (In Russ.).

14. Volkova T.P. *K izucheniyu i ispolzovaniyu dannykh dorevolutsionnoi byudzhethnoi statistiki kazakhskikh khozyaistv* [On the Study and Use of Pre-Revolutionary Budget Statistics of Kazakh Households] // *Voprosy istoriografii i istochnikovedeniya Kazakhstana (dorevolutsionnyi period)*. Alma-Ata, 1988. Pp. 171–197. (In Russ.).

15. Petrova T.P. *K voprosu o sostave ekspeditsii F.A. Shcherbiny po issledovaniyu stepnykh oblastei Kazakhstana* [On the Composition of F.A. Shcherbina's Expedition for the Study of the Steppe Regions of Kazakhstan] // *Izvestiya Akademii nauk KazSSR. Seriya obshchestvennykh nauk*. 1980. № 4. Pp. 50–55. (In Russ.).

16. Ermenbetova G.A. *Materialy ekspeditsii V. Kuznetsova v issledovanii zemelnykh otnoshenii v kazakhskom aule nachala XX veka* [Materials of the V. Kuznetsov Expedition in the Study of Land

Relations in Kazakh Villages at the Beginning of the 20th Century]. Abstract of PhD diss. Almaty, 2002. 31 p. (In Kaz.).

17. Miimanbayeva F.N., Komandzhaev A.N., Komandzhaev E.A. *Legal Foundations of Land Ownership and Land Use of Settlers in Semirechye in the Late 19th – Early 20th Century // Oriental Studies. 2019. Vol. 12. No. 5. Pp. 771–786.*

18. Campbell I.W. *Knowledge and the Ends of Empire: Kazak Intermediaries and Russian Rule on the Steppe, 1731–1917. Ithaca; London, 2017. 288 p.*

FTAXP/MPHTI/IRSTI 03.23.07
ӘӨЖ/УДК/UDC94(470)

<https://doi.org/10.51889/2959-6017.2026.90.3.029>

А.А. Нұратай *, Ж.Б. Кундакбаева

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, PhD докторант
Қазақстан, Алматы, e-mail: aigulnuratay@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1328-3890>

²әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, тарих ғылымдарының докторы, профессор
Қазақстан, Алматы, e-mail: janbekkun@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-3074-6332>

КЕҢЕСТІК ТАРИХНАМАДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАУ-КЕН ӨНЕРКӘСІБІ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Аңдатпа

Мақалада кеңестік кезеңдегі Қазақстанның тау-кен өнеркәсібіне қатысты зерттеулердің негізгі бағыттары мен мәселелері қарастырылады. Отандық тарихнамадағы қайта қарастыру қажет тақырыптардың бірі – тау-кен өнеркәсібінің тарихы. Мақалада тақырып 1920-1991 жылдар аралығында ғалымдардың назарында тұрақты түрде болғандығын және кеңестік көптеген ғалымдар осы тақырыпты зерттеумен айналысқандығы дәлелденеді. Қазіргі таңда мәселені жүйелі түрде зерттеу үшін және тақырыптың жаңа бағыттарын анықтау үшін кеңестік тұжырымдамаларды қайта қарау өзектілігі туындады. Бұл кезеңде тау-кен өнеркәсібінің қалыптасуы және ондағы шетелдік капиталдың рөлі, жекеленген зауыттар мен фабрикалардың құрылуы, жұмысшы табының пайда болуы мен қайшылықтары көптеп қарастырылған. Мақаланың негізгі мақсаты кеңестік тарихнамадағы Қазақстанның тау-кен өнеркәсібіне қатысты зерттеулерді саралау. Кеңестік тарихнамадағы идеологиялық ерекшеліктерге байланысты тақырып уақыт өте келе әртүрлі тұжырымдамалармен толықтырылып отырғандығы көрсетіледі. Жұмыста тарихнамалық еңбектердің мазмұнын талдау арқылы, ғалымдардың назарынан шет қалған тақырыптар айқындалды. Нәтижесінде, тау-кен өнеркәсібінің зерттелу деңгейі анықталып, кеңестік кезеңдегі идеологиялық шектеулерден тыс қалған тақырыптар көрсетілді. Сонымен қатар, бұрын ғылыми айналымда жеткілікті деңгейде қарастырылмаған мәселелер айқындалып, оларды жаңа деректер мен заманауи әдіснамалық ұстанымдар негізінде зерттеудің бағыттары белгіленді. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы тау-кен өнеркәсібі тарихын кешенді зерделеуге және оның отандық тарихнамадағы орнын нақтылауға мүмкіндік береді. Бұл тұжырымдар осы саладағы бірқатар зерттеулердің негізіне айналатындығы сөзсіз.

Кілт сөздер: тау-кен өнеркәсібі, шетелдік капитал, кеңестік тарихнама, капитализм, жұмысшы табы, мәселенің зерттелуі.